

Γιάννης Καράς

Ο εξευρωπαϊσμός - σχέση αυτογνωσίας.
Η Νεοελληνική Αναγέννηση -
η ευρωπαϊκή συνείδηση της νεώτερης ελληνικής
σκέψης

Με περίσσια γλαφυρότητα και στοιχεία που δεν επιδέχονται αμφισβήτησης, οι προηγούμενοι ομιλητές, ειδικότερα ο κ. Marino Zorzi, αλλά και η κ. Μαλτέζου, μας σκιαγράφησαν τη σημασία των επιστημονικών χειρογράφων που ο Βησσαρίων μετέφερε στη Βενετία για τη γνώση της ελληνικής σκέψης, τη θέση της Βενετίας αλλά και της Πάδοβας στον μεταβυζαντινό χώρο.

Επιτρέψτε μου να συνεχίσω, όχι ασφαλώς με την ίδια γλαφυρότητα, το νήμα της σκέψης.

Η Βενετία, ο ιταλικός γενικότερα χώρος, το quasi alterum byzantium, αποτέλεσε χώρο μεταπράτησης - θα λέγαμε χρησιμοποιώντας έναν όρο του οικονομικού λεξιλογίου - της βυζαντινής σκέψης στον νεώτερο ελληνισμό, ή χώρος επαφής του νεώτερου ελληνισμού με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή, επιστημονική σκέψη, που είναι και το ζητούμενο; Ένα ερώτημα στο οποίο θα επιχειρήσω να εστιάσω την προσοχή μου αλλά και την προσοχή σας.

Όταν αργά, από τα μέσα του 17ου αιώνα, ο Έλληνας, ο Έλληνας λόγιος έρχεται σ' επαφή, άμεσα είτε έμμεσα, στην αρχή δειλά και στη συνέχεια εντονότερα - ιδίως μετά τη συνθήκη του Κάρλοβιτς, αλλά και αργότερα, τον 18ου αιώνα, με τις συνθήκες του Πασσάροβιτς και του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή - με τη Βενετία, ή την Πάδοβα, τον δυτικό γενικότερα κόσμο, γνωρίζει, ενδεχομένως, τα χειρόγραφα που μετέφερε ο Βησσαρίων, όμως αυτό που τον ενδιαφέρει, που τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα, δεν είναι η βυζαντινή παράδοση, δεν είναι το βυζαντινό χειρόγραφο, αλλά το δυτικό κείμενο. Το δυτικό κείμενο μέσω του οποίου γνωρίζει τη σύγχρονη ευρωπαϊκή σκέψη, τη νεώτερη ευρωπαϊκή σκέψη, την οποία θα προσπαθήσει να μεταφέρει στον ελληνικό χώρο. Και η συχνότερη και στενότερη επαφή με την Ευρώπη και τη σύγχρονη

ευρωπαϊκή σκέψη, είχε ως επακόλουθο τη διαμόρφωση νέων αντιλήψεων και νοοτροπιών, μιάς νέας πνευματικής κατάστασης. Μιάς νέας σχέσης αυτογνωσίας.

Ο δυτικός κόσμος ζει σε μιά μετααναγεννησιακή περίοδο κατά την οποία είναι έντονη η αγάπη προς την αρχαιοελληνική σκέψη, τα ζωντανά στοιχεία της οποίας προσπαθεί ν' αξιοποιήσει, ν' αφομοιώσει δημιουργικά ενώ οι δεσμοί του με το Βυζάντιο είναι, για λόγους που δεν είναι της στιγμής ν' αναφερθούν, τελείως κομμένοι.

Μέσα σ' αυτό το γνωστικό πλαίσιο εντάσσεται ο ελληνικός πνευματικός χώρος, που με την πάροδο του χρόνου, αποκτά μια εντονότερη συνεχώς δυτικοφροσύνη γι' αυτό και η όποια ανάμνηση του παρελθόντος συνδυάζεται με την υπόμνηση του παρελθόντος (που δεν είναι άλλο από την αρχαία Ελλάδα) από τον δυτικό κόσμο, ο οποίος, μετά την ιταλική Αναγέννηση, θεωρούσε τον εαυτόν του πνευματικό διάδοχο της αρχαιοελληνικής σκέψης. Και ακριβώς η συνείδηση της διαχρονίας προς τον αρχαίο και της συγχρονίας προς τον δυτικό κόσμο, τη "φωτισμένη Ευρώπη", αποτέλεσαν έναν από τους βασικούς εκείνους παράγοντες που συνέβαλαν στην αυτογνωσία του.

Μια προσπάθεια, μια αντίληψη, που έχει τις ιστορικές της καταβολές. Από την εποχή ακόμη της Συνόδου της Φερράρα, τον 15ο αιώνα, οι Έλληνες πνευματικοί ηγέτες εντυπωσιάζονται από τον δυτικό πολιτισμό, τον οποίο θεωρούν κληρονόμο του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και διδάσκαλο της ανθρωπότητας ("παρ' ημών πάντα παραλαβούσιν, και διδασκάλων μεν εκείνους οίεσθαι χώραν, ημάς δε μαθητών δειν επέχειν") και ζητούν να σταλούν στην Ιταλία "οι ημέτεροι νέοι, πολλοί τε και καλοί νεανίαί", για να διδαχθούν συστηματικά ("ως δει παρά Λατίνοις") και επιστρέφοντας στην πατρίδα τους να μεταδώσουν τη σοφία τους στους συμπατριώτες τους ("επανελθόντες εις την πατρίδα, δι' αυτών και τους άλλους παιδεύσειεν"). Και ο Villemain βάζει τον Κωνσταντίνο Λάσκαρη, τον Έλληνα του 15ου αιώνα, να λέει ότι η Ελλάς δεν πρόκειται ν' απελευθερωθεί "διά των αναμνήσεών της", αλλά μόνο με "τον πολιτισμόν και τας επιστήμας", τον σύγχρονο δηλαδή πολιτισμό και τις νεώτερες επιστήμες.

Τον επόμενο αιώνα, συγκεκριμένα το 1578, σ' επιστολή του προς τον Μαρτίνο Κρούσιο, που του ζητούσε έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, ο Θεοδόσιος Ζυγομαλάς του γράφει χαρακτηριστικά: "Ως γαρ υμείς τα παλαιά ποθείτε, ούτω και ημείς τα νέα, σπουδής ένεκα". Και το 1721-2 στην *Επιτετημένη Επαρίθμηση* του Δημητρίου Προκοπίου, λόγιος παύει να θεωρείται μόνον ο κάτοχος γενικά της

θύραθεν σοφίας, αλλά υπογραμμίζεται η γνώση, η κατοχή της σύγχρονης επιστήμης και φιλοσοφίας και προστίθεται, ως επίσης θετικό στοιχείο, το οποίο ιδιαίτερα τονίζεται, το αν “ηκροάσατο” Ευρωπαίων διδασκάλων ή αν “περιηγήσατο” τη μία ή την άλλη ευρωπαϊκή χώρα ή ακόμη “πάσαν σχεδόν την Ευρώπην”.

Και τα παραδείγματα, που μαρτυρούν μια νέα τελείως αντίληψη, μπορούν να συνεχισθούν.

Το φαινομενικά εδώ παράδοξο είναι ότι τις απαρχές της νέας επιστημονικής αντίληψης των πραγμάτων, τις απαρχές της σύνδεσης της νεοελληνικής επιστημονικής σκέψης με την ευρωπαϊκή τις εντοπίζουμε στο έργο ενός στοχαστή τον οποίο η ιστορία καταγράφει ως αριστοτελικό, τον Θεόφιλο Κορυδαλέα. Τον λόγοι εκείνο που με το έργο του άνοιξε νέους δρόμους συμβάλλοντας σημαντικά στην ανανέωση της ελληνικής σκέψης, έστρεψε την προσοχή προς τη σύγχρονη ευρωπαϊκή σκέψη, τον σύγχρονο ευρωπαϊκό επιστημονικό και φιλοσοφικό λογισμό, έθεσε τα στέρεα θεμέλια μιας νέας προβληματικής στηριζόμενης στα εργαλεία του ορθού λόγου και της σύγχρονης επιστημονικής σκέψης, στο πείραμα και στη σύνθεση της επαγωγικής και απαγωγικής μεθόδου εργασίας, με βάση τα στοιχεία που η πειραματική γνώση προσφέρει.

Έχω αναφερθεί διεξοδικότερα στο θέμα σε προηγούμενες μελέτες μου. Αυτό που θα ήθελα σήμερα να τονίσω σχετικά είναι το ότι ο Κορυδαλέυς, αν και αναφέρεται σε παλαιότερους σχολιαστές της αριστοτελικής σκέψης, Έλληνες, Άραβες και Λατίνους, δεν αναφέρεται ποτέ στους Βυζαντινούς. Και δεν είναι ο μοναδικός που αγνοεί, αποσιωπά ηθελημένα τους Βυζαντινούς. Το φαινόμενο είναι γενικότερο για τη νεώτερη περίοδο, την περίοδο της Νεοελληνικής Αναγέννησης και αποτελεί ένα ακόμη ενδεικτικό στοιχείο της σύνδεσης, της συμπίεσης του νεώτερου ελληνισμού με τη σύγχρονη Ευρώπη. Πολλοί επίσης από τους λογίους της νέας αυτής περιόδου, στην παρουσίαση της ιστορίας της επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης, περνούν απευθείας από την αρχαία Ελλάδα στην περίοδο της τουρκοκρατίας, δηλαδή πάνω από το Βυζάντιο, το οποίο, ιδίως για τον κύκλο των κοραϊστών - ο οποίος σε μεγάλο βαθμό ταυτίζεται με τους πρωτοποριακούς δυτικόφρονες λογίους της εποχής - θεωρείται ως περίοδος κατάπτωσης και τυραννίας, πολιτικής και κοινωνικής διαφθοράς. Ακόμη και η έκφραση “η Ελλάς υποδουλώθηκε στους Τούρκους”, που συναντούμε συχνά, είναι η αρχαία Ελλάδα και όχι το Βυζάντιο. Οι νέοι, οι οποίοι μετέβαιναν στη Δύση για σπουδές, μας λέει ο Μάρκος Ρενιέρης, “εις την καθημερινήν μετά των

δυτικών συγκοινωνιών, απεκδύθησαν ολίγον κατ' ολίγον την βυζαντινήν πτωχαλαζονίαν και την προς την Δύσιν αποστροφήν". Η αγνόηση του Βυζαντίου οφείλεται και αυτή στην επίδραση που ασκεί στη διαμόρφωση της ιστορικής σκέψης της εποχής η ιταλική και γενικότερα η ευρωπαϊκή (δυτική) παιδεία.

Σκέψη αναγεννησιακή, δυτική, που υποδηλώνει, και αυτή, μια συμπίεση.

Ας μου επιτραπεί εδώ μια παρένθεση. Το "φαινόμενο Κορυδαλεύς" δεν είναι το μοναδικό. Σωστά παρατηρεί ο Κ. Θ. Δημαράς, ότι "γύρω στα 1600 παρατηρείται ένας αριθμός από φαινόμενα, πολιτισμικά κυρίως, τα οποία δίνουν μια καινούρια χροιά στην πνευματική ζωή της ελληνικής ηγεσίας". Η μεγάλη Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Αλεξανδρείας - από την οποία "ουδέν ελλείπει βιβλίων όσα τύπω εξεδόθησαν μέχρι του τότε καιρού", με βιβλία "νεώτερα" για τις ανάγκες των "παρ' ημίν σπουδαίων", με έργα κατ' εξοχήν δυτικά - ένα σημαντικό πολυδιάστατο πνευματικό κέντρο, κέντρο παιδείας, το οποίο οι δημιουργοί του, Μελέτιος Πηγάς, Κύριλλος Λούκαρις και κυρίως ο Μητροφάνης Κριτόπουλος, επιθυμούν να το μετατρέψουν σε πνευματικό κέντρο ολοκλήρου του ελληνισμού, διά "πάσαν την Ελλάδα", "per beneficium de tutta universalmente la Nation Greca". οι πλούσιες συλλογές επιστημονικών κυρίως βιβλίων από τον Αντώνιο Καλλέργη στον Χάνδακα, στην γειτονική Κρήτη, αλλά και από τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γεράσιμο Βλάχο ("προσεκτικό στις αναγνώσεις του δυτικό λόγο", τον χαρακτηρίζει ο Κ. Θ. Δημαράς)· η δημιουργία στο Λβόφ (ή Λεόπολις ή Λεοντόπολις) της Ουκρανίας "διδασκαλείου" με πρόγραμμα "εγκυκλίου παιδείσεως", στη βάση της "θύραθεν σοφίας", και με πρώτο δάσκαλο τον Αρσένιο Ελασσόνος, αλλά και τυπογραφείου, στην ίδια πόλη, για την έκδοση ως επί το πλείστον εκπαιδευτικών και σχολικών βιβλίων· η ίδρυση στο Κίεβο, από τον μητροπολίτη Πέτρο Μοβίλα (ή Μογίλα ή Μογγίλα) "Θεολογικής Ακαδημίας" στην οποία διδάσκονταν, με βάση δυτικά συγγράμματα, θεολογία, φιλοσοφία αλλά και οι "νεώτερες επιστήμες"· η αποστολή από τον πατριάρχη Ιερεμία ΙΓ' στη Βενετία το 1583 του "πολυμαθεστάτου διδασκάλου Νικηφόρου διά να αγοράση τα απαραίτητα εκείνα επιστημονικά βιβλία, τα αναγκαιούντα διά την [Πατριαρχική] Σχολήν"· η μεταρρύθμιση της Πατριαρχικής Ακαδημίας της Κωνσταντινούπολης από τον Κύριλλο Λούκαρη το 1624, με διευθυντή τον Θεόφιλο Κορυδαλέα, αλλά και η δημιουργία εκεί τυπογραφείου για την εκτύπωση "βιβλίων καταλλήλων διά την εκπαίδευσιν των Ελλήνων", όλα αυτά - η συμπύκνωση των στοιχείων

μαρτυρεί ασφαλώς μια μεταβολή καταστάσεων - δείχνουν, όπως τονίσαμε και προηγουμένως, ότι παρόμοια “αναγεννησιακής” φύσεως φαινόμενα παρατηρούνται αρκετά νωρίς, και πριν από τον Θεόφιλο Κορυδαλέα και ενισχύονται με αυτόν (το έδαφος είναι προϊδεασμένο), δείχνουν ότι από τον 17ο ακόμη αιώνα αρχίζει να ξεχωρίζει και να ενισχύεται μια κάποια επιστημονική γνωστική προσπάθεια, ότι γενικότερα η νεώτερη ευρωπαϊκή σκέψη του 17ου αιώνα αρχίζει να συνυφαίνεται και στον ελληνικό πνευματικό χώρο με την επιστημονική παιδεία.

Τον ίδιο αυτόν αιώνα καταγράφουμε δύο μεγάλα πνευματικά κέντρα του ελληνισμού, το Κωττούναιο Κολλέγιο της Πάδοβας και το Φλαγγινιανό Φροντιστήριο της Βενετίας, τη σημαντική αυτή πνευματική γέφυρα μεταξύ Δύσης και Ανατολής, μέσω της οποίας, γιά να επικαλεσθούμε εδώ τον Ph. Sheppard, “οι νέες ιδέες του ορθολογισμού και του υλισμού, οι νέες επιστημονικές και φιλοσοφικές ιδέες, διαδόθηκαν στον ελληνικό χώρο”, τα ελληνικά τυπογραφεία της Βενετίας, όπου τυπώθηκαν τα πρώτα ελληνικά βιβλία επιστημονικού περιεχομένου, γραμμένα με βάση τα νεότερα βιβλία που κυκλοφορούσαν τότε στην Ευρώπη. Συγκρατώ ενδεικτικά: 45 έντυπα επί συνόλου 185, και μεταξύ αυτών βιβλία σημαντικά, όπως το πρώτο βιβλίο αριθμητικής, η *Λογαριαστική* του Γλυζωνίου, το 1568, που γνώρισε 20 επανεκδόσεις μέχρι το 1820, όλες στη Βενετία, αλλά και τις δύο εκδόσεις, το 1749 και 1775, της 3τομης μεγάλου σχήματος *Οδού Μαθηματικής* των Μεθοδίου Ανθρακίτη και Μπαλάνου Βασιλόπουλου.

Ο πνευματικός άνθρωπος της νέας αυτής περιόδου, ο συγγραφέας έργων των φυσικών-θετικών επιστημών, αποκτά μια νέα δυναμική μέσα στα πλαίσια της οικοδόμησης μιας γενικότερης κοσμοαντίληψης που τοποθετεί τον άνθρωπο, την ανθρώπινη γνώση στο επίκεντρο της ιστορίας. Έρχεται σ’ επαφή με τον ελεύθερο (τον εκτός θωμανικής αυτοκρατορίας) ευρωπαϊκό χώρο, λάτρη του αρχαίου ελληνικού κόσμου, προσπαθεί να ενταχθεί στο ρεύμα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, ενστερνίζεται τις νέες κατακτήσεις του ευρωπαϊκού πνεύματος, νιώθει πολίτης ενός ευρύτερου γεωγραφικού και πολιτισμικού χώρου, αναζητά μια κάποια κοινή ευρωπαϊκή συνείδηση, κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα με τους Ευρωπαίους, οι οποίοι κατά τον Αδαμάντιο Κοραή δεν είναι άλλοι παρά Έλληνες πλην αλλογενείς, χωρίς όμως να χάνει την επαφή με τις ρίζες του, τις οποίες θεωρεί μέρος αναπόσπαστο της παγκοσμιότητας· αποκτά συνείδηση της παγκοσμιότητας. Δε διαφοροποιεί τους αρχαίους από τους νεότερους Έλληνες. Έλληνες είναι

οι αρχαίοι αλλά και οι νεώτεροι, γλώσσα ελληνική η σημερινή αλλά και η αρχαία, μιλά για το “πεπτωκός ελληνικόν γένος”. Η αρχαία Ελλάδα είναι η Ελλάδα της *Χάρτας* του Ρήγα, όπου εντυπωσιάζει η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και όχι βυζαντινού αυτοκράτορα. Και οι αναφορές στην αρχαία ελληνική σκέψη - Αριστοτέλη, Δημόκριτο, Ιπποκράτη, Πλάτωνα, κ.ά. - που ο Έλληνας της νέας αυτής περιόδου συναντά στα ευρωπαϊκά εγχειρίδια, μέσα από τα οποία (ξανα)γνωρίζει τους προγόνους του, του ενισχύουν την αντίληψη της πνευματικής συνέχειας, της πνευματικής συγγένειας της εθνικής συνείδησης.

Η επαφή, η γνωριμία της νέας επιστημονικής σκέψης, δεν αναστέλλουν αλλά αντιθέτως ενισχύουν το πνεύμα της εθνικής συνείδησης, που αποτελεί σταθερή μέριμνα της πνευματικής ζωής καθ’ όλη την περίοδο στην οποία εδώ αναφερόμαστε. Σε μια περίοδο κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα της οποίας ήταν, στον πνευματικό πάντα τομέα, η άλλοτε σιωπηρά και άλλοτε φωναχτά αποδοχή των νέων ευρωπαϊκών αντιλήψεων και συμπεριφορών, τις οποίες οι Έλληνες λόγιοι της περιόδου της Νεοελληνικής Αναγέννησης όχι απλώς ενστερνίζονται, υιοθετούν, αλλά προσπαθούν δημιουργικά να αξιοποιήσουν, να δώσουν νέες συνθέσεις, σε ρυθμό συμπόρευσης παράλληλου βηματισμού. “Όπως εις την φωτισμένην Ευρώπην”, για να χρησιμοποιήσουμε και πάλι μια έκφραση του Αδαμάντιου Κοραή.

Προς αποφυγή κάθε παρεξήγησης, επιτρέψτε μου να πω ότι ως ιστορικός της επιστήμης, κάνω σαφή διαχωρισμό - αλλιώς θα αυτοαναιρούμουν εγώ ο ίδιος - μεταξύ λαϊκής ή δημόδους παράδοσης, στην οποία συναντάμε στοιχεία της βυζαντινής σκέψης, όπως τις λαϊκές φυλλάδες, ή τα σεισμολόγια, βροντολόγια και σεληνοδρόμια στη φυσική, τα ιατροσόφια και συνταγολόγια στην ιατρική κ.ο.κ., και λόγια παράδοσης που σχηματίζεται από την εντονότερη συνεχώς επαφή με τη νέα ευρωπαϊκή επιστημονική σκέψη, την οποία ο πνευματικός άνθρωπος της νέας αυτής εποχής προσπαθεί, όπως είπα, με όλα τα μέσα να ενισχύσει, δημιουργικά να αφομοιώσει και ν’ αξιοποιήσει. Οι νεώτεροι βρίσκονται “πλησιέστερον τη αληθεία”, γι’ αυτό πρέπει να μελετάμε “τα συγγράμματα των νεωτέρων”, να συμπορευόμεθα με τους Ευρωπαίους, κατά τον Μοισιόδακα, τον Παμπλέκη, τον Καταρτζή και γενικότερα τους περισσότερους προοδευτικούς στοχαστές της εποχής.

Η πνευματική ηγεσία της νέας αυτής περιόδου, της περιόδου της Νεοελληνικής Αναγέννησης, αντιλαμβάνεται, συνειδητοποιεί, ότι ο εκσυγχρονισμός του ελληνικού πνευματικού χώρου, οιοδήποτε πνευματικού χώρου όχι μόνον δεν σπάει αλλά αντιθέτως εμπλουτίζει

την πολιτισμική παράδοση του χώρου αυτού. Αντιλαμβάνεται (σε αυτό τον βοηθά η επαφή του με τον νεο-λατινικό κόσμο: Ιταλία, Γαλλία) ότι τόσοσόν αυτός, όσον και οι άλλοι λαοί που μεταφέρουν πάνω από τους αιώνες μια πλούσια πνευματική κληρονομιά, τότε μόνον μπορούν ουσιαστικά να προοδεύσουν, ανεμπόδιστα να ενστερνισθούν τις νέες κατακτήσεις του ανθρώπινου πνεύματος, να εκσυγχρονισθούν, όταν δημιουργικά απαγκιστρωθούν από το σφικταγκάλιασμα της παράδοσης, όταν αξιοποιήσουν σωστά και με σκοπό τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας, την πνευματική τους κληρονομιά.

Μέσα από τον συγχρονισμό με την ευρωπαϊκή σκέψη, ο πνευματικός άνθρωπος της νέας αυτής περιόδου, αναζητώντας το νήμα της ιστορικής του συνέχειας δίνει στην παράδοση έννοια δυναμική και όχι στατική· χαρακτηρίρα δυναμικό, δημιουργικό και όχι στατικό. Εξετάζει το παρελθόν όχι ως μίμηση αλλά ούτε και ως απόρριψη, αλλά σε μια προσπάθεια αυτοπροσδιορισμού της νέας, της δικής του πνευματικής παραγωγής, σε μια προσπάθεια να κατανοήσει ιστορικά τον εαυτόν του, σε μια προσπάθεια αυτογνωσίας. Αντιμετωπίζει τη σύγχρονη πραγματικότητα στην ιστορική και γεωγραφική της διάσταση. Εντάσσεται στον ιστορικό χρόνο, ενώ ο χώρος αποδεσμεύεται από την κλασική του μεγαλοπρέπεια, χωρίς να χάνει (επαναλαμβάνουμε) την ιστορική του σημασία και αποτελεί τώρα τον χώρο του νέου ελληνισμού.

Αντιλαμβάνεται, για να επαναλάβουμε έναν νεώτερο φιλόσοφο (τον Nietzsche), ότι “κάθε άνθρωπος και κάθε λαός, ανάλογα με τους στόχους, τις δυνάμεις και τις ανάγκες του, χρειάζεται μιαν ορισμένη γνώση του παρελθόντος”, όμως μια γνώση που να βρίσκεται “πάντοτε και μόνο στην υπηρεσία του παρόντος. Η γνώση του παρελθόντος πρέπει πάντοτε να τείνει να υπηρετήσει το παρόν και το μέλλον”.

Όχι οι συνέχειες, αλλά οι α-συνέχειες, που δημιουργούν νέες (δημιουργικές) συνέχειες.

“Αυτό ήταν αυτό είναι”, μας λέει ο Δημήτριος Καταρτζής, ένθερμος υποστηρικτής της στενής “συναναστροφής και κοινωνίας βίου με τους Ευρωπαίους”. “Μέμνησο εν οποίω αιώνι ζης”, προσθέτει ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος, και ο Δανιήλ Φιλιππίδης θα μας πει ότι “η φιλοσοφία αγαπά να ομιλεί με ζωντανούς ανθρώπους, και όχι με αποθαμένων κόκκαλα”, τονίζοντας, και αυτός, τη σταθερή θέληση του λογίου της νέας αυτής εποχής να ενταχθεί στον ιστορικό χρόνο, να εκφράσει την εποχή του.

Ο χώρος και ο χρόνος σε μιά διαλεκτική ενότητα· η διαχρονία μέσα στη συγχρονία· ο Λόγος μέσα στον χρόνο. Παράδοση και ανανέωση σε

μια διαλεκτική ενότητα. Ένα πνεύμα καθαρά αναγεννησιακό.

“Πάσα παράδοσις χρήζει ανακαινισμού [...], η εικόν της παραδόσεως, μη ανακαινιζομένη εκάστοτε, βαθμηδόν αμαυρούται. Η παράδοσις χρήζει αναπτύξεως, διότι ακριβώς εν τη αναπτύξει έγκειται η αληθινή πρόοδος”, θα παρατηρήσει, πολύ σωστά, ο Διονύσιος Θερειανός.

Επιτρέψτε μου εδώ μία ακόμη παρένθεση. Έλεγα προηγουμένως ότι πολλοί από τους λογίους της νέας αυτής περιόδου, στην παρουσίαση της ιστορίας των επιστημών, της φιλοσοφικής σκέψης, περνούν απευθείας από την αρχαία Ελλάδα στην περίοδο της τουρκοκρατίας, δηλαδή πάνω από το Βυζάντιο και ότι η έκφραση “η Ελλάς υποδουλώθηκε στους Τούρκους” είναι η αρχαία Ελλάδα και όχι το Βυζάντιο. Δηλαδή ο προσθωμανικός, ο πριν την οθωμανική κατάκτηση χώρος είναι ο αρχαίος ελληνικός. Και το επόμενο: ο μεταοθωμανικός χώρος δεν είναι, στα οράματα των υπόδουλων Ελλήνων, η επιστροφή στην προτέρα, την πριν την κατάκτηση εποχή, ο ελεύθερος με ή χωρίς εισαγωγικά χώρος, όπως θα μπορούσε κανείς να υποθέσει, αλλά ο ευρωπαϊκός, ο σύγχρονος κόσμος.

Ενδεικτικό, χαρακτηριστικό των νέων πνευμάτων, της νέας κατεύθυνσης που η πνευματική πρωτοπορεία της νέας αυτής περιόδου θέλει να προσδώσει στη σκέψη της εποχής, είναι ένα βιβλιαράκι, 48 μόλις σελίδων που κυκλοφόρησε το 1797. Ο τίτλος του *Απανθίσματα εκ τινός βιβλίου ετερογλώσσου συλλεχθέντα, προσαρμοσθέντα κ.λπ.*, κ.λπ. παρά *Στεφάνου Δημητριάδου*. Μέσα από τις σελίδες του βιβλίου αυτού, το οποίο ο Δημητριάδης μετέφρασε “χάριν των νέων ιδεών” που περιέχει, ο αναγνώστης, ο Έλληνας της προεπαναστατικής περιόδου, μεταφέρεται, με το πρόσχημα μιας μελλοντικής χρονολογίας, το 2400 - ακόμη και τα βιβλία επιστημονικής φαντασίας επιστρατεύονται γιά την πνευματική αφύπνιση του ελληνισμού - σ’ έναν κόσμο ελεύθερο, ευρωπαϊκό, δυτικό και όχι βυζαντινό, σ’ έναν κόσμο προηγμένης επιστημονικής σκέψης, ελεύθερης σκέψης και σ’ έναν λαό δυτικοευρωπαϊκό, “αξιέταινο λαό”, όπως ο κεντρικός ήρωας του βιβλίου τον αποκαλεί και όπου πολύ θα ήθελε να ζήσει. “Εμείς”, λένε οι πολίτες του μελλοντικού αυτού κόσμου, “ηξεύρομεν να καλομεταχειριζόμεθα όλας τας στιγμάς του νυν καιρού εις ωφέλειαν της ζωής μας”, δίνοντας στους νέους γνώσεις όχι παλιές, άχρηστες, αλλά νεώτερες, ωφέλιμες, όπως είναι η άλγεβρα, ή η φυσική, η πειραματική φυσική, “οπού είναι η κλεις της φύσεως, η ζώσα επιστήμη”, η αστρονομία, η γεωμετρία κ.ο.κ., με τηλεσκόπια και μικροσκόπια, με πνευματικές αντλίες και άλλα σύγχρονα όργανα που μας παρουσιάζουν “την κλίμακα των όντων” ως και “τον σχηματισμό

του ανθρώπου”, αποδεικνύοντάς μας ότι “το παν αναπαύεται μέσα εις τους κόλπους της φύσεως και δεν χρειάζεται άλλο παρά να το ερευνήσωμεν [...] εκτείνοντας την κυριότητα του ανθρώπου επί της γης”, και σε γλώσσα σύγχρονη και όχι στα αρχαία ελληνικά ή στα λατινικά, τα οποία “απέθανον πλέον”. Η ελεύθερη δηλαδή κοινωνία, στην οποία το άτομο μεταφέρεται, είναι μπροστά, σε μια ελεύθερη σύγχρονη Ευρώπη και όχι πίσω, στο Βυζάντιο.

Η έντονη πνευματική κίνηση, με άξονα τις επιστήμες, τις φυσικές-θετικές επιστήμες, που χαρακτηρίζει την προεπαναστατική περίοδο, την περίοδο της Νεοελληνικής Αναγέννησης, είναι καρπός της ένταξης του ελληνικού πνευματικού χώρου, της συμπόρευσης του χώρου αυτού, με τον ευρωπαϊκό. Και ήταν αυτή και όχι η όποια βυζαντινή παράδοση, που αφύπνισε τα πνεύματα οδηγώντας στην Επανάσταση του '21.

“Στη νικηφόρα ορμή του, ο φοίνικας της Φιλικής Εταιρείας, συνέτριψε τον βυζαντινό αετό”, γράφει πολύ επιγραμματικά ο γνωστός Ρουμάνος ιστορικός Nicolae Iorga.